

ХООЧУННУҢ ҮЖЕНГИ ЧЫЛЫ

ЭДЕ ТУРГУСТУНУШКУН: ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИ

ЧӨРҮЛДЭЭ

«Чодураа» совхозтун директору-биле харылзажып чадашкы, РАУК даяргын дамчыттыр үш хонук бурунгаар чагып кылып, сес чедирген турган чүве. Ынчангаш-ла боор оң, ол совхозтун улуг экономисти Алтай Түлүшевти Сүктөр-оол столуңу улуг, калбак харжаан амыткаш, үженин чоруу менча кыдырашты саазынында бижип каап, сактаттуу бижикти сунду. Саазында бижикти башка сиңирип чадап, элээн үр уула мыт-чимээн чок олурдум. Экономист шоолуг чугаагыр эвес хире кижжи болду. Ынчалза-даа айтырып салырымга, ол сөөт чок харымал олур, сагыш човаачал, сеткилм биче деп билдим.

Хол үжүү билдингир-даа болза, ында бижээн сан-түгө шуут-ла муңчулуп олур мен. Чүгө дие, бирээде, моон мурнунда чылдарда таваржып чорбааным өг-бүлө керээзиниң түңнел санажылгашы. Ону та кандыг арга-биле, та канчаар санап үндүргөн чүве. Ийке, чамдык саннар билдинип келсе-даа, сеткилмге шуут кирбей-дир. Хойжу Данзурун Иван Симчитовичниң көргүзүлгери чөлө мындыг эвэс болбас үжүрлүг деп бодала мени дүвүрттү. Ынчангаш чугаагы чүдү-дөн эгелээрден адым тыйлап, боданып олурганым ол. Элээн болганда Алтай Түлүшевти итээ муңчулуп олурарымга сагыш човаан хевирлиг айтырд:

— Билдинмес чүве бар ирги бе?
— Че, харын! Билдинмес чүве болза, бо саннарны кайып алган, канчаар санап үндүрүп келген. Оон ыкый... — деп чорумда үзө кирди.

— Таймырлар көрөй.
Оон, шынал-ла, өрөнжикте таймырларан чүве дег, чугаа эгеледи. Санаашкынны канчаар үндүргени тодарал келсе-даа, көргүзүлгөр, түңнел чүгө чер албааны деп айтырып бажымга катап-катап дескинчиле тур. Бир эвес түңнел бо хире эвэс болур болза, номчукуларга чүнү дымдадыр! Ол айтырып мени шуут-ла доюлдурду.

— Сан-түгүн канчаар алган билдинсе-даа, түңнел саннын эвээжэнин чөлө чигизип тур мен, Силер мени бузуредил шидеадыр, Алтай Түлүшевти — дээрмизге, кол экономист чегелеткен хевир-биле ийи хотун карбаш кылды.

— Хойжуңу боду-биле кады сайтарга эки боор.
Алтай Түлүшевтиники ол саналым деткидим. Сүмөлжирки-биле РАУК даяргын телефончал алгаш, Данзурунун өг-бүлө керээзиниң түңнел санажылгашына холбоштур бодунуң чигизинишкинни чугаладым. Чугааның түңнели ол болган боор. Ылазылап санап көөрү-биле РАУК-түн кол зоотехникти чедип келди.

Ам үжүлээ сайгарып кириптивес. Үжүлээ-даа эвес, а мен колдунда киришпей, хажымзындан хайгааракчы болуп олур мен. Кол зоотехник-даа катап-катап санап, экономистик сан-түгүн эдиле-ле тур. Ийи специалистик аразында чөрүлээ өскүп үндү. Бирээни таймырларан, сайгарган, а өскөсү алдырбайн камгаланып шаг-ла болду. Чеже-даа маржыжарга шыныг чүвениң шыны тилтир апар. Адак сөлдүнэ экономист чөлө-шээрленип эгеледи. Ам директорну база бузуредир апар. Ол ындагы-ла амыр эвес. Чүгө дие, көпөк бургузү сангын. Совхоз чөл-чөт акаш-аланышымынча, долу бот-оруга-чарылгаже кирген. Совхозтун эртен чылдың түңнели-биле оруга-зы хей эвес, 27 муң рубль болган. Ынчалза-даа керээз келсе-ла болгай. Керээни куусетпес болза, хоолу-дурмн өзүгүр негээр апар. Уениң негелдизи ындат.

Уулааганда кол экономистин кабинетинде 40 тар шындар, шимчегир, шилдедек, ак шыйрайт, ортумак дүрт-синиг эр кирил келди. Совхозтун директору Маадыр-оол Сайын-Белековкин Аралчор ол. Ам чугаада даяргалар кирип бердиш. Кабинет ишти өрт-ла ышкым, чугаа-соодузу экиг-киг аларды. Директоруну баштайгы дээрмизге, кол зоотехникти санап үндүрүп келген сан-түгүн херекке-даа алыр хире-эвес.

— Совхоз совхоз-биле дөмөй эвес, оларга чыгыс ай чүве турбас-тур ийи. Бодунуң хергизин боду билер, санажылганы бодунуң аргалары-биле-саар.

— Ийет, ол шың-дыр. Кудадир-оол Сайын-Белековкин, баштай мың, таймырларым чөтө дымчал ол көрүрүм. Совхоз-тар чеже-даа чык болза, өг-бүлө керээзиниң түңнелин санап үндүрүргени чыгыс-ай методиказы бар болгай. Ону барым-даалап көөр, ама чыгыртыр апар бис—дээш, зоотехник улам сиңиптир, салдырар кире эвес таймырлар, сайгарып олур. Топтал көрүп-олурарымга, кол зоотехник алыс бола далаш эвес, экигилмес, бодунуң шыныгының амык бузуредил кижжи болду. Ындыг кижжини угулаан шындан белең-селең эскертири берге болгай. Чугаа шак ажыр уламчылаан. Уадр, дедир таймырларым, сайгарып келдилер. Дымчал орамырга, чугаа чөөртү чыгарылп, нити түңнел чоокшулап келди ышкым. Директор сазын, карадымчы, саналга машиназын бодундан чыдадып иткеш, түңнел үндүрдү:

— Чугааны Иван Симчитовичниң аалына бергаш доозар-дыр. Хойжу боду чүдү эвес.
Ол хонук чүдүлүг түңнел болду.

УЛУГ ӨГ-БҮЛЕНИН ААСКЕЖИИ

Суурдан үңгеш, земини эркин куду алыз хөл ор бис. Ке-зек-кезек чадан ыштарлыг, чырааларыг көш ууун дорт кешкеш, шатта баалыкче үңүтүлүс. Улуг үр болбандар дөлгөш бир оорган ышкым, оон Агаа хоузуңу кудурайлап бадыйтыныс. Ынаар хоуу ылайында бир аал көстүп келди. Данзурунун аалы бо. Маңаа эртен чылын база кээп чораван болгаш, таанымын чериң база-катап дөлгөндүр малайлап, топтал көрүп чор мен. Аалдык үш чүгүдө шаттар түрүлөп алган. А мурун-чөпн чүгүдө дөлгөш хоуу карак чөлөс та-лыгырже шыйлуп чоруктан. Хой айдымга кайтамчык элтиг чер болду. Хойжуңуң хей чылда куртап келген туралп кыш-таа бо. Кыштада малчы кижиге херектиг бүтү чүлдөр бар. Чүрттээр бажың, чүмүр-бажың, мал кажалары, элктри энегизмиз, телевизор антенназы дээш өске-даа чүлдөр хей.

Бо улуг кодан аалда чүгө чыгыс өг-бүлө бар. Өг-бүлө керээзи-биле амылал турар Данзурунун өг-бүлөзи ол. Улуг хойжу—Иван, ооң каадым Емчур Батыновна—дузалык хойжу ола.

Хойжуңуң бажымың улуг эвес. Күжүң-биле кады санаарга ийи өрөөн. Ам ында даңк ийилээ. Каш чыл мурунда мөңө дымчиттыг-ле турган. Данзурунун өг-бүлөзиден 6 кыс, 2 оол—сес кижжи күзүңиз катгаш, кижжи болуп, амыдыралдык шының бажымың эштин киргенер. Тыва улустуң үлөгер чугаазында ышкым, ада-иези кандыг болду, ажи-толу база ындат болуп. Ону дыка-ла мерген, чөк чугаалаан. Шынал-ла, Данзурунун ажи-толу шуут ада-иези дег төлөптий, ажил-ишке амык кижилер болуп өскөн. Оларын ажилдап, кылып чоруур мергендилери-биле безин таныжарга солун. Розалия — секретарь-машинистка, Саязуу—көддө ажил-агый техникумунда бижик, Кара-оол—совхозта чөлөкчү. Ийи—Кызыл-Чыраа шкөлөзүмн директору. Долузаа—Самгалдай-нын музика шкөлөзүмн чуралга бажымың, Байыр-оол —чылгычы, Саян—бухгалтер, Дарый-Сю—Кызылда студент.

Хойжуңуң ажи-толу шуут чыгып келгире, бо бижик бажыңга олурар хаманчак, бүт кырынга турарга безин сыт чүр үжүр чок. Эртен чылдың октябрда, Иван Симчитович 60 кыраанда, олар дөргө маңаа чыгып келген турганар. Бүт үлүг өг-бүлениң кижилериники нити саны 39 кижжи. Оон иштинде уругларын уруглар 20, уругларынчы уругларынчы уругларын билимизинде 1 кижжи. Кырган-ача биле кырган-апа уругларынчы уругларын санаарда, уругларын адын адал тургаш, чикээ, Розада ыма, Кара-оолда ыма дийи салаа бажың санаар чорду. Магалын кыргурем! Мынча хой ажи-толу азырал өстүргөн кайгамчык аас-кежиктиг, адааргачыг кырган-ача, кырган-апа-дыр. Ада-иениң аксының кижжи — уругларынды, оларынч мөзүлүп аажы-чанында, кезеж ажи-иңкинде, салым-чаванында, тилептиг амыдырал чуртаалыгында дээр болгай. Ынчангаш ылап-ла ындат эскериктиг ада, ие—Иван биле Емчур-дур. Ол амыдыралдык бадыйтыныс.

ААЛГА ЧУГАА

Данзурун Емчур Батыновна Тываның чүс-чүс мөкери ыш-каш ие. Ооң сакчы-сеткилм чына-даа оожурагаш, кезээде итээжизинде, сагыш човаачында чоруур. Ие кижжи чөлө чин-дыр. Уугу-дарымы, өг-бүлөзү күлүп алган мал-мөгүн дээш амыр-дыш чок, уйгу безин чөтө удувас. Емчур Батыновна ийи ай ичмелерге чыткан. Чөл-чаа кестирген, балык безин экир. Бүздө, чөд-ле тоңгаш, чынып келген. Хуулуп, казынап бол-гай. Ынчалза-даа ол черин чөдөкчө ачык өңөсө чынып

И. С. Данзурунун 30 чыл хойжулааш, доктаа-мал бедик көргүзүлгери чедип ап, үрө-түннелдиг ажилдап келгенин партия болгаш казап канчаар-даа аажок улуу-биле үнелеп көргөн. Ону Ленин орден-биле ийи катап, ол ышкым Октябрь Револю-циязы, Күш-ажылдык Кызыл Тук орденнер-биле база Ленинниң юбилей медалы-биле шаңнаан. Ол СССР-ниң УАДЧ-иниң 7 медалын эдилекчизи.

Алаа 1970 чылда Тыва АССР-ниң алдарлыг мал-чыны деп хүндүлүг атты тывыскан. Ол ышкым 1966—1970 чылдарда СССР-ниң Дээди Советиниң 1971—1975 чылдарда Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутаты болуп аас-кежик оон салым-хуу-зунга таварышкан. Иван Симчитович чүгө мур-накчы хойжу эвес, эң идепкейлиг хей-ниити, эде тургустунушкунуңуң үзүлүг дайынчызы.

Алаа 1970 чылда Тыва АССР-ниң алдарлыг мал-чыны деп хүндүлүг атты тывыскан. Ол ышкым 1966—1970 чылдарда СССР-ниң Дээди Советиниң 1971—1975 чылдарда Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутаты болуп аас-кежик оон салым-хуу-зунга таварышкан. Иван Симчитович чүгө мур-накчы хойжу эвес, эң идепкейлиг хей-ниити, эде тургустунушкунуңуң үзүлүг дайынчызы.

Нитиң-биле амыдырал-чурталгада онза-солун чүү бар-ыл, Иван Симчитович.

Салган айтырымы ооң сагыш-сеткилин хөлөдипти ышкым. — Че, хан. Чүү дээр боор. Амыдырал-чурталга эки-дир. Эки ажилдаарга-ла, эки чурттаар деп чүве кымга-даа билдингир. Ынчангаш-ла кызып шырбайлп чоруур чүве бо. Ынчалза-даа салым-чыл, үлө деп чүве бар. Ол кымын-даа оюп эрлеспес—дээш, Иван Симчитович кезек кады кыт чок барды, оон шат чөт, ооңун түңнел чугалады. — Кижжи амытан чөт-үлүгтэ таваржырга бергес-дир. Кады түрүн дүлүм, чоотта чаа, джиги аараш, үр-даа болбайн чок аларды. Хомудачыг чүве бо-дур. Ам канчаар. Таварышкан үлүгн эдилээр апар. Ооң кадында бо уруглар мези аараш, база шак болду. Ол-даа канчаар. Амыдыралга чүү турбас боор—дээш, хойжу тура халааш, ожу-лажында барды. Тыва улустуң эки канчы-лы бар. Аалга келген кижжи аяк эрки ызырар, арга кирген кижжи саат дайнеар дээр.

Иван Симчитович улуг хөнекте шайын чылдаа каалты. Ам печка одап, лаш тигер деп баарга, чугаладым:

— Иван Симчитович, бистериң дээш улуг дыка хөлөзөйи көрүрүм. Келген чылдаганымың—дээш, кады келген эштериме айттың. —Даргаларыңың эңир чыгыс эгелээн чугаа-лысты экинчиге чедирер соруга-биле, тодаргалал чугаа-ларга, өг-бүлө керээзин түңнел көөр дээш экилдидим. Эртен чылын Силер «Шын» солуну дамыттыр өг-бүлө керээзин шижээдип алырын негелдирчине, хойдан алыр продукцияны көздөдир дээш, бүтү кырааларыңың долу амыдыралың республиканың бүтү хойжуларын кыйгырган ужурул дээринче эки билер бис. Ынчангаш солгун сөзүңерге кады хире ээ болган силер! Ам ол дугайын бүтү хойжу-ларга чарлап, дымчадыр үзө көргөн-дир.

Мээң чугаагың дыкылаш, хойжуңуң арын өртинде-ла чы-рий хона берди. Стол артында шайлап олурган даргалары-ның чамыга хойжу кийин стругей ора каалты.

— Ол дугайын койун уттур деп мен. Чугаа-ла, айтыр-дыр. Шынал-ла, чугаалажың көөр-дур. Даргалар боттары ча-ларал келгенде кандыг чугаа турар боор.

Чугааны РАУК-тун улуг экономисти эгеледи.

— Иван Симчитович, боже, мээң чамыме ам-даа чоокшу-ладыр ора каалтыңар.

Директор хойжуга олудун чайлап бергеш, бажың иштин. де ында-мында чүвөлөр соңуугураан кижжи болуп, ыкый-бээр кылашпаш турза-даа, кинээжигиңиң кошпатай тур. Айтырып нитиң-биле шижирелеткенге-даа болза, канчал билер. Билдинмес айтырыг-даа тургустунуң келир чадавас.

Сайгарылганы, таймырлары Иван Симчитович аажок ки-зээжигиңиң дамып, чөлөшөрүмү олур. Чыгыс-даа айтырып салбады. Тускай эртенгиге бузурел ол хире улуг болду. Сайгарылга доостурга, хойжу элээн сагыш човаан чугалады.

— Санал көөрүмге, оон чөлө эвээжэвс хире болган чү-кө ийиң, Ынчалза-даа — дээш, элээн үзүктөлгөш—Совхозтун экономиказын өөренип көрзе эки боор—диди.

Моон ап көрө, өг-бүлө керээзиниң түңнелин Иван Сим-читович шаг-ла санап алган хире болду. Директор хойжу-нуң сагыш човаашкын оожурадып кады:

— Иван Симчитович, силерниң ажилыңарга хомудалыныс чок. Эртен чылын база эки ажилдаңдыр силер. Силерни хомудалып кандыг-даа эргевс чок. Чеже хирени ажилдап алган-дыр силер, ол хирени керээз өзүгүр алыр апар силер.

Узаан чугаа эки түңнелдиг доозулду. Улаштыр бо 1988 чылда чаран өг-бүлө керээзин соңуургал көрө бердишес. Эртен чыгыс керээден бо чыгыс керээ элээн нерын апар-

гек. Мында чаа негелдээр база немешкен. Чикээ, эртен чылын немелде дээш, семиртилге, ол ышкым улуг мал-ды баш санын камгалал алыр дугайында керээге чүдү-даа кирбейн турган. Амык бо чыгыс керээде немей алган кил, түлээлгенде ажыр камнал алган баш сан дээш, немей төлө-үрүн совхоз хойжуга бээр апар. Бир эвес айткан түлээл-генде эвээжес, төлөүрүн совхоз эвээжедир.

Данзурунун эртен чыгыс чарган өг-бүлө керээзинде чүс хойга онаштыр 90 хураганын менди ап, дооруктур азыраар турган болза, бо чыгыс керээде ол сан 85 чедир эвээжес. Ооң кынар эвээжээр чылдагыны чок болгу дег. Хойжу эртен чылын алган түлээлгезин бо көргүзүп талазы-биле ажыр күтүскен болгай. Ынчангаш Иван Симчитович-биле элээн хандыр чугалажы бээрвиске, алган түлээлгези эвээжес берген дээрзин минип, катап эде көөр бооп ааза-ды.

ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИН ТҮННЕЛИ КАНДЫГ БОЛГАНЫЛ?

Өг-бүлө керээзи дээрге хойжуларның амыдыралында чаа, солун чүлү апарган. Бир эвес ону шын амыдырал чүве болза, хойжуңуң бодунуң ажил-иңкиге, эң ылаңгыя нитиңиң ма-лынга ооң хамарылганы өскөрлү, харысгалызы бедир ужурул. Ооң түңнелинде хойжу хөрөө, чидер чоруу эвээ-жээр, продуктулу бедир ужурул.

Өг-бүлө керээзиниң холбоштур эртен чылын Данзурун-ун өг-бүлөзи канчаар ажилдаанын көрүп керээлиңер. Олар 310 хойлуг турган. Төрүтү чүс хойга онаштыр 90 хурага-ны камгалал алыр, бир хойдан-на 2,6 килограмм дүктү кыр-гып алыр түлээлгели турган. Ооң баштайгы керээзиниң кол түлээлгес-көргүзүлгери ындат турган. Бо чылын аага немей өске көргүзүлгөр немешкен дээрзин үстүндө айткан мен.

Өг-бүлениң алган түлээлгези херек кырында канчаар куу-сеттингил Төрүтү чүс хойга онаштыр 108 хураганы камгалал ап, өстүргөш, совхозка түлээлген. Улам тода чу-гаалаар болза, түлээлгеден ажыр 54 баш хураганы онча-менди камгалал өстүргөн. Ону эки көргүзүг деп санаар апар. Бир хойдан кыргып алыр дээш дүгүңе өг-бүлө 100 грамм дүктү чедир бербейн берген, азы бир хойдан 2,5 килограмм дүктү кыргып алган. Түлээлгес күтүскенде-даа болза, ол көргүзүг база хоомай эвес деп демделгел болуп.

Чөрүлдээ түңү, маржымып шаг бооп турган чугаа-соодузус болза, төңү-түннел санажылгада хойжуга чеже хире не-мелде төлөүр бээриниң дугайында болуп турганын сагып, дырпыл каайн. Өг-бүлө керээзи чаа чүве болганда, дуржулга чогуңдан-даа болган чадавас, баштай кылдырган төңү-түн-нел санажылгада хойжуга немелде төлөүр кудулаан тур-ган. Ынчангаш ол санажылганын база катап эде көргөниң үстүндө айткан болгай.

Төңү-түннел санажылга үезинде, чарган керээге чедир алдымкый барган 100 грамм дүктүң нити түтүн үндүргөш, ол дүктү алырыңа үнөр шуудалдык өртээн алыр ужурул ажаа түтүңдөн казып каалканын номчулуга сегиндирер апар. Бир баш хойну кил дүргүзүндө азыраарын шүдө-лиңи санап үндүрер чугула. Ону үндүрерде, бир хойжуга чеже хой норма өзүгүр турар ужурул дээрзин илередир. Бир кижиге норма өзүгүр 250 хой турар ужурул. Ийи хой-жуңуң норманы 460 хой. А Данзурунунда 310 хой бар. Нор-мага 50 баш чөлөс. Ынчангаш бир хойну азыраарыңа үнөр шүдүлдөй тыпкыш, 310-га көздөткөн. Алаа немей хойжу-ларны мергенлиг кылаш, хой чыл ажилдаан стажын, район коэфффициентиңиң база барымдаалар көргөн.

Кыргып алган дүктүң, камгалал алган хураганың шүдө-лиңи чарыгдан ашканың түтүн база ынаар тыпкан. А не-мей бүдүрүп алган продукцияны бир аны санаар. Чүгө дие, керээде чарганын барымдаалар немелде продукциядан 40

хууну немей төлээр. Ол бүтү саннарны кадып, казып, көү-дөдип келген түңнелинде, 4723 рубль 42 көпөк түнүп келген. Бо болза Данзурунун өг-бүлөзиде 1987 чылда ажил-дап алган ажаа ол. 4723 рубль 42 көпөктөн чыл дүргү-зүндө алган аванс болгаш стаж дээш, ап турганы 2843 рубль 36 көпөкти казып каалтар бис. Оон 1880 рубль 06 көпөк ар-тып каар. Ол болза ам төңү-түннел санажылгада Данзурун-нун алза чогуур ажаа-дыр. Ынчалза-даа керээ өзүгүр өске доора чарыгдалдарны база барымдаалар көөр апар. Ынчангаш ол санга немээр, оон казыр-даа апар чадавас.

Ам өске доора чарыгдалдарны көрүп керээлиңер. Өг-бү-лениң өске доора чарыгдалдары камнал алган ажаа бо. Мал экинче 10 рубльди, техникум септелгезинде 60 рубль 05 көпөкти, түрмөк чарыгдаларга 79 рубльди камнал алган. Ооң нити түтүң 139 рубль 05 көпөк болуп, ол ашканың 40 хууун камналга дээш төлөөргө, 55 рубль 60 көпөк болуп, 1880 рубль 06 көпөккө 55 рубль 60 көпөкти кадып алыры-ныска, 1935 рубль 66 көпөк апар. Өг-бүлениң ажыр чараан чарыгдалдарын көрүп керээли: машина эдилеги дээш 157 рубльди, мал чөмөгө 40 рубльди, элктри энергиязынга 20 рубль 90 көпөкти, трактор эдилелинге 3 рубльди ажыр ча-рыгдан. Ооң түтүң 220 рубль 94 көпөк болуп. Ынчангаш 1935 рубль 66 көпөктөн ажыр чарыгданы 220 рубль 94 көпөкти казып каалтарга, 1714 рубль 72 көпөк артып каар. Ол болза төңү-түннел санажылгада Данзурунун өг-бү-лениңиң толга аргага алыр немелде төлөүр ажаа-ның нити түтүң-дур.

Немей алыр төлөүр чүгө ол түтүң-биле кызыгаарлаттын-мас, керээде айтканын өзүгүр түлээлгеден арттыр ал-ган хураганын 20 хууун өг-бүлө дириге алыр ужурул. Данзурунунун 1987 чылда түлээлгеден ажыр алган хура-ганынның нити саны 54 болган. Керээге үндөжилээ, өг-бүлө 11 хураганы дириге ап үнгөн.

Чогуур түңнели моон хойжу бүтүдөзи үндүрүп болуп. Бир эвес хойнуң баш санын чөтө камгаланын, немелде дээр алганын кириштир санап болза, толга арга алыр төлөүр ажаа он-даа хой болуп турган. Өг-бүлө керээзиниң совхозка-даа, малчыга-даа аажы улуг дээрзи моон илдө-дир. Ооң чүгө материалдыг талазы эвес, а харын кижжи-дигелиг ужу-дузаны канчаар-даа аажок улуг. Ону тодар-гайлап чугаалаарга, нитиңиң малынга хойжуларның хамеа-рылга-харысгалызы үндөжини-биле өскөрлү турар. Мал-ды баш санын бүрүн камгалал алырыңа, чаш төлүн чөтө алырыңа, немей продукция бүдүреринге малчының со-нуургалы аажок өскөн чүве болганда, совхоз хою, ам ооң хууда малы-биле дөмөй апарган. Ол бүтүңү түңнелинде, алында барып совхозтун чарыгал, керемези эвээжээр, немелде продукция көүдээр, малдык баш саны өзөр дээр-зинге чигизип турбас.

ХОЙЖУНУН БОДАЛЫ

Кижиден кижжи чүгө мега-боду, дүрт-сыны, дүрзү-хөвир-биле эвес, а харын аажы-чады, мөзү-шынары-биле база ыл-галыр. Чамдык кижилер-биле чугаалашкы хөлөп, далажып, дүргөн-невырал чоруурун бодой бээр сен, а өске бир кижиде чугаа үндүрүп алыр дээш шаг-ла болуп сен. Иван Сим-читович оларын кайгызыңа-даа дөмөйлөшөс. Ооң аажы-чады, мөзү-шынары бир азы. Хөвөргө бергеш, боду-на салдыкпас апар сен. Бүдүңүдө, аажы-чадында кижини чайгаар-ла сорунзалай бээр онзагай тала бар. Ол чүл дээр-ге, ооң кады, хөлүтү, эш-өөрүңе, үңгөн-кирген чоңуңа элтиг-ээлээ, хүндүлээли, бодуңа болгаш эштеринге негел-делиң. Оон ыкый хойжуңуң иштики культуразыңиң бедик, нити билиңиң дөлөгөн, соңуургалдарыңың улуун чугаа-жып оргаш, өскөрер сен.

Өг-бүлө керээзиниң бир бүдүн чылы эркен. Түңнелдер үн-ген. Ол дугайында Иван Симчитовичниң чүтү бодол тур-гын оон соңуургал айттыр мен. Мээң айтырымга ол элээн ханы боданды. Бажыңың ак-көк дүктөрүн соңгаар суйбай туткулаш, далаш чок эгеледи:

— Айтырыңа хөвөртөн салган деп чугаалаар эргем чок. Бир-тээ түңнел дээш келген чүве болганда, дүрмн өзүгүр салдырган айтырыг-дыр. Шуут долу харын бээр болуңмас боор. Чүгө дээр, түңнелдер ам-даа чөтө түңнел. Эске хойжуларның ажилы база барымдаалар керээ эки боор деп бодалдык мен. Ынчалза-даа бодунуң ажил, амыдыра-лынга холбоштур өг-бүлө керээзиниң ужу-дузаның дугайында бодалдарың чугаалап көрөй.

Хой кадаргаш, 30 чыл ажа бердим. Хар-назын-даа дөгүп келди. Бо хүтнерде пенсия кылдырар дээш документтерин алган черинде дуадамын. Пенсияның нити түтүн чөт а-байн бар хире. Чүгө дие, бал саңында ап турган ашкым айда чүс ышпас. Бир эвес өг-бүлө керээзи-биле сөөлүг кеш чылдарда-даа ажилдаан болуңуза, ол сен оон ийи катап хей турар турган. Маманга канчаар, ажилды ак сеткилдиң-би-ле кылып, бүтү арга-дуржулганы үндүрүп, амылдан чор-дум. Көргүзүлгөм бо чыгыс түңнелдеридең-даа бедик тургулаан болгай. Чүгө оон бодарга безин, өг-бүлө керээ-зиниң аажы-дузаны аажок улуг болуп турар.

Ажым-биле чугаалаарга, сөөлүг чылдарда хойжуларның харысгалызы аажок кудулаан турду. Ооң кынар бергезиниң бир чылдагыны малчыларның материалдык соңуургалы-ның кудулаанын бондур. Чүгө дээр, аразында шолуг ылгал чок турду. Ооң уркуулаан чамдык кижилер арин-түтүң шыныңиң өрө-самыгдал кылып, харысгалызын шуут чидирп турду.

Ам бо өг-бүлө керээзин эгелей бергенде, байдал шуут өскөрлү эгеледи. Немей бүдүргөн продукция дээш, кам-налга дээш, чарыгдалдарны эвээжетен дээш, немелде теле-үрүн берип эгелээр, кижжи бур